

Literatuur in het Leeg Duits

Nederlands in Noord-Amerika

Clara van Beek en Jan Noordegraaf

Toen hij op zaterdag 29 mei 1784 uit Albany, NY vertrok, noteerde Carel de Vos van Steenwijk in zijn reisjournaal: ‘De meeste menschen spreken in en omstreeks Albany Hollandsch [...]. ’t Kwam mij vreemd voor te hooren dat de Hollandsche taal hier zo wel gesproken wierd, want schoon er eenige woorden verbasterd zijn, zijn er evenwel verscheijde plaatzen in de Nederlanden, daar het niet beter gesproken word’.

Dat er in Noord-Amerika enkele eeuwen lang ‘Hollandsch’ gesproken is, mag bekend zijn. Dat er ook gedichten en verhalen in het ‘oude Amerikaansch-Nederlandsch’ (Jac.van Ginneken) geschreven zijn, is minder bekend. Een paar proeven ervan gaan hier in première.

‘dä prâte älle hâr däuts än di tait; lêx däuts’

In 1865 publiceerde Henry Cruse Murphy (1810-1882), sinds 1858 buitenlands lid van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde, een *Anthology of New Netherland or Translations from the early Dutch poets of New York*. De bloemlezing bevatte werk van drie dichters uit Nieuw-Nederland, Jacob Steendam (1615-voor 1673), Henricus Selyns (1636-1701) en Nicasius de Sillè (1610-1674). Ze staan bekend als ‘the Poets of New Netherland’. Murphy beperkte zich tot een keuze uit hun werk, hoewel hij zich ervan bewust was dat ook na de Nieuw-Nederlandse periode nog in het Nederlands geschreven en gedicht werd. Op 24 september 1664 had Peter Stuyvesant Nieuw-Amsterdam weliswaar aan de Engelsen moeten overgeven, maar nog eeuwen daarna werd in diverse streken van de vroegere kolonie een variëteit van het Nederlands gesproken, ook door de slaven van de Nederlands sprekende boeren en landeigenaren. Vanaf de jaren negentig van de vorige eeuw is daar vrij uitvoerig over gepubliceerd.

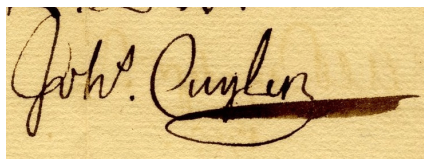
Rond 1910 maakte de Amerikaanse taalkundige J.D. Prince (1868-1945) als een van de eersten de restanten van het postkoloniale Nederlands in Noord-Amerika tot onderwerp van wetenschappelijk onderzoek. Prince, vanaf 1913 eveneens buitenlands lid van de Maatschappij, bracht het ‘Jersey Dutch’ in kaart, ‘het Nederlands dat een klein aantal afstammelingen der zeventiende-eeuwse kolonisten nog heden ten dage aan de rechteroever van de Hudson als hun moedertaal gebruiken’, zoals de Leidse professor D.C. Hesseling het in 1913 formuleerde. Aan een bejaarde informante, ‘old Mrs. Bartholf’ (waarschijnlijk geboren rond 1840), wist Prince de zinsnede te ontlokken: *dä prâte älle hâr däuts än di tait; lêx däuts*. Toentertijd werd er ook elders nog, in de Mohawk Valley, *upstate* New York dus, een variëteit van het Nederlands gesproken, het zogeheten ‘Mohawk Dutch’. [20]

Het Nederlands van de nazaten van de kolonisten brengen we hier gemakshalve samen onder de noemer ‘Leeg Duits’; in de literatuur zijn ook termen als ‘Laag Duits’ of ‘Low Dutch’ in gebruik. Het Leeg Duits is vooral een gesproken taal geweest, maar we zullen laten zien dat het ook is gebruikt voor literaire doeleinden. We geven een drietal voorbeelden uit

verschillende perioden, opmaat tot een bloemlezing wellicht. Het Nederlands van de negentiende-eeuwse ‘Second Immigration’ laten we nadrukkelijk buiten beschouwing.

Johannes Cuyler, koopman, politicus, dichter

Op 2 mei 1719 schrijft Johannes Cuyler uit Albany, het vroegere Beverwijck, een briefje aan zijn compagnon Jan Mabee, die in Schenectady woont, 24 km ten noordwesten van Albany, in het noordoosten van de staat New York. De brief gaat over de verkoop van een ‘huysje met clijn erffje’ in Albany. Aangezien papier schaars is en Cuyler het kostbare briefpapier helemaal uit Nederland laat overkomen, scheurt hij als zuinige Hollander het papier in twee stukken. Een paar maanden geleden heeft de eerste auteur van dit artikel een aantal van dergelijke briefjes van Cuyler teruggevonden in de Schenectady County Historical Library. Het bleek zelfs mogelijk om het Amsterdamse watermerk van het papier te reconstrueren.

Tussen Cuylers zakenbrieven bevinden zich ook drie stukjes van hetzelfde geïmporteerde papier waarop een gedicht geschreven staat. Ook dit heeft Cuyler opgestuurd aan zijn ‘goede vriend’ ‘Mr Jan Maijbee In Schoonecghtede’. De familie Mabee was afkomstig uit Naarden; het waren Hugenoten met de oorspronkelijke naam Mabelle. De schrijver van het gedicht, Johannes Cuyler, werd omstreeks 1661 in Nieuw-Amsterdam geboren. Hij was de oudste zoon van Hendrick en Anna Schepmoes Cuyler, die zich rond 1650 in Nieuw-Nederland gevestigd hadden. Een paar jaar na Johannes’ geboorte verhuisde het gezin naar Albany.

Johannes werd een vooraanstaand burger, niet alleen door zijn huwelijk met de dochter van de burgemeester en zijn grote inzet voor de Dutch Reformed Church en het stadsbestuur, maar ook omdat hij als een van de eersten succesvol handel dreef met de Indianen. Hij kocht bont en land van de lokale Maquas, reisde naar onbekende gebieden in upstate New York en voer de Hudson op en af voor zaken en familiebezoek. In 1710 werd Cuyler aangesteld als griffier van de stad. Hij was toen ook al vertegenwoordiger van Albany bij de General Assembly van de staat New York. In 1725 werd hij bovendien burgemeester van Albany. Johannes Cuyler overleed in 1740. Merk op dat zijn zoon ook nog in het Nederlands schreef – blijkbaar werd er in het gezin Cuyler gewoon Nederlands (Leeg Duits) gesproken in een tijd dat het Engels elders in New York State de dominante taal geworden was.

Er is inmiddels vrij veel bekend over het leven van de bewoners van de gebieden van het voormalige Nieuw-Nederland, maar van hun literaire activiteiten weten we nog maar heel weinig. Daarom verdient het pas ontdekte vroeg-achttiende-eeuwse gedicht uit Albany wel enige aandacht.

Romeo en Julia in *upstate* New York

Cuylers gedicht uit 1719, voorzover bewaard gebleven op een drietal gehavende stukjes papier van 9 x 15 centimeter, gaat over twee jonge mensen die in eerste instantie geen toestemming krijgen om te trouwen. Het verliefde stel vlucht in een boot en probeert ver weg te varen. Het doel is Maschovia, maar welke plaats daarmee bedoeld is, hebben we nog niet kunnen

achterhalen. Daar willen de geliefden de oceaan overvaren, misschien wel terug naar Holland. We volgen het verhaal op de voet en geven hieronder een aantal strofen van het vaak moeilijk leesbare manuscript zo goed mogelijk weer.

In de negende strofe (de eerste achtenhalf zijn niet overgeleverd) wordt een ‘copmans son’ sprekend opgevoerd:

Vader als het wesen can
lat het doch geschide dan
lat ons trouwen [tot ons?] bate
en de schade ons behoit
want ik sal ha[i]r noijt verlaten
sij dragt van mijn vles en bloit

De vader met een lose gront
sprak gij moit van hier terstont
naa Mascho[v]ia gan varen
[...?]
als gij weer comt vande baren
sult gij trouwen met makar

[21]

Dese jonkman was verblyt
Heeft het an sijn [l]ief gesyt
die dar treifheit [= vleierij] ging betonen
hij sprak hou u goide moit
dar sijn duysent goude krone
en een brif al met myn bloit

Sij was er niet mee ten vree
sprak myn lief lat ik varen mee
sij gingen darov[e]r leggen
[en? se?] brengen in schip all ree
en dar nimant van wist te seggen
eer sij waren ver in see

Aan het einde van strofe 14 vinden we het jonge stel als wanhopige schipbreukelingen op zee. De dichter vervolgt dan:

Noch drie dagen tyt seer klar
werde sij het lant gewar
Maschovia wel te wete
en een bosgen lant aldaer
war sij sochten naa wat eete
het geen tot onderstant

Sy syn en bos gegan
quammen dar twe beren aen
droifhyt sagh men daer geburen

want den bere ser verwoit
ginge dese maget verschuren
het gen desen jonkman truren doit

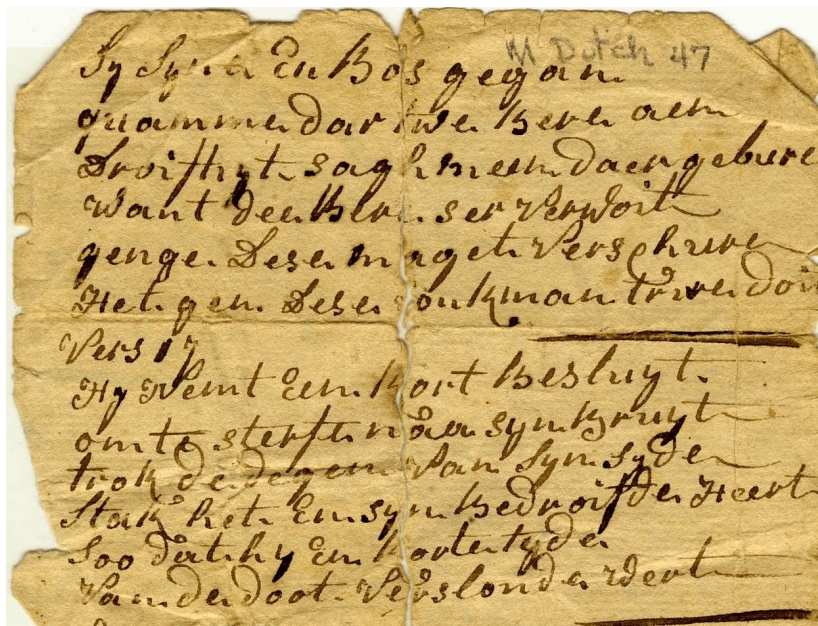
Hy nemt een kort besluyt
om te sterfen naa syn bruyt
trok de degen van syn syde
stak het en syn bedroifde heert
soo dat hy in korten tyden
van der doot verslonden wert

Al stervende weet de jongeling nog een brief te schrijven aan zijn vader – ‘hij klar gat gefen, van het droivege ongeval’. Die brief wordt door een ‘pelgrom’ gevonden en bezorgd bij de vader. Verderop lezen we dat het ook met de vader ‘die hem [=zich] quelde’, niet goed afloopt:

Dese copman heeft het geloft [en]
wert van syn verstant beroft
omdat hy wygerde die grasei [= gratie]
van syn son de egte trou
heeft hem doien uyt despratie
gaen verhangen all aen een [tou?]

De moraal van het verhaal, ten slotte, luidt: ‘hier can een iyder opnemen wat de liefde heft volbracht’.

Het gedicht, klaarblijkelijk vaak opgevouwen en herlezen, werd door Jan Mabee bewaard tussen zijn belangrijke papieren. Voor welk doel zijn vriend Cuyler het geschreven heeft, is niet duidelijk. Was het wellicht bedoeld als smartlap die voorgedragen kon worden voor andere Nederlands sprekende kolonisten?

[22]

Gerrit van Sante, ‘the Dutch Poet’ van Albany

Of Carel de Vos van Steenwijk bij zijn bezoek aan Albany in 1784 ook Gerrit van Sante (of Van Zandt) Jr. (1731-1806) ontmoet heeft, is niet duidelijk. In het reisjournaal wordt hij in ieder geval niet vermeld. Van Sante was niet alleen een aanzienlijk plaatsgenoot, maar ook een dichter, die bij zijn stadsgenoten nog lang na zijn dood bekend stond als ‘the Dutch Poet’. Van hem kennen we enkele verzen in het ‘Albany Dutch’, zoals de Amerikaanse neerlandicus Bill Shetter (*1927) die taalvariëteit eens heeft benoemd. Van Sante ‘wrote the language as it had been derived from the colonists’, noteert Murphy.

In 1760 was er in Albany een nieuwe predikant bevestigd, Eilardus Westerloo (1738-1790) uit Groningen. Deze jonge dominee tobde nogal over zijn eigen zondigheid en zijn positie in de omvangrijke kerkelijke gemeente van Albany. Van Sante nu wilde hem een hart onder de riem steken en schreef in 1768 een lofdicht ‘Over de onvermoede eijveraer Eliardus Westerloo Predicant in Albany’. De zestien strofen konden gezongen worden op de wijs van ‘Edel aresten koen of Vergaen is nu de naghte’. Voor deze melodie kan men terecht op de Liedbank van het Meertens Instituut.

Van Sante prijst Westerloo’s kwaliteiten als een gedreven en onvermoeibaar leraar van jong en oud, van arm en rijk. De eerste drie strofen luiden als volgt:

De deught van Westerloo verplicht mij nu te dichten
Die zijn gemynte heir gaet met zijn deughden lichten
Als Leeraer deser stadt, ya gans zijn arrebeydt
Hij na zijn ampt betoont, meer als kan zijn geseydt.

Hoe vlytig in zijn dienst om ons te onderweijzen
Hoe aengenaem is hem de Jeught het aen te prijzen
Haer te katekiseeren daer maekt hij van zijn werk
Om oudt of yonk te leeren, in huys of in de Kerk.

Het preeken is zijn vrueght, nau’lycks kan hij ophouen
Hij prijst zeer die Godt vreest; sondaers doet hij benouen
Hij scijdt haar vurigh aen, al haar godloose leeven
Wat wegh sij zijn te gaen, so sij het niet begeeven

Aan het slot spreekt Van Sante de dominee nog eens bemoedigend toe:

Ik wensch u nu veel vrueght Heer Westerloo verheeven
Dat u in waren deught op aerden lang mag leeven.
Met ons mag zijn verblijdt Den Heer seegent u werk
Dat gij u leevens Tijdt, blijft staen in onser Kerk.

Ik wensch veel vrughten dog van u arbijdt te groijen
Dat veele Christene in desen stadt magh bloijen
Tot lof van Christus name op bouwen van zijn Kerk
Dat Godt ook door zijn geest, dit in ons harten werk.

Westerlo was ‘the last of the Dutch-speaking dominies’ in Albany en Van Sante betreurde het dat er na diens overlijden geen nieuwe in het Nederlands sprekende predikant was aangesteld, zoals volgens hem was afgesproken. In 1802 publiceerde hij daarom een pamflet met twee gedichten over deze misstand: *Een nieuw liedt van de onrecht veerdigheydt aen de Duytse Gemeente gedaan; om gelt te heffe onnut te verbouwe en de Duytse een leeraar te onthoude schoon zy de Duytsche beloovde, as sy de tweede Engelse leeraar toestonde, een Duytse leeraar te beroepe*. Het tweede protestgedicht was getiteld *Een klaag liedt over de ongevoeligheydt van de kerckraade die de Duytse haar Godtsdienst ontnemen tegen haar belofte* en eindigt met de volgende hartenkreet:

O! Kerckraadt!

Dat Godts ryne wet ook was een ligt
Gy sou dan uw onrecht ook sien
Hongerde gy na Godts gerechtigheydt
Gy soud’geen Godts dienst gaan verslind’en.
Als de Heer uw blindt Verstandt verlight
As Saul Jesus dan krygen in ’t gesicht
Sal gy Godt en uw naaste beminne.

Gerrit Van Sante Junior, die altijd in Albany heeft gewoond, overleed in 1806. In zijn testament bedacht hij het armenfonds van de Dutch Reformed Church met een aanzienlijke som. Op welke punten zijn vroeg-negentiende-eeuws ‘Albany Dutch’ verschilt van het toentertijd *in patria* gangbare Nederlands, is een kwestie van nader onderzoek. [23]

De ‘vertessels’ van L.G. van Loon

Begin oktober 1944 ontving de Nederlandse schrijver Jan Greshoff (1888-1971), in die tijd als regeringsfunctionaris werkzaam in New York City, een kort en zakelijk briefje van L.G. van Loon, een arts uit Reading, PA. ‘Mijnheer, Hierbij ingesloten ontvangt u een stuk of drie van de verhalen’, zo begint de brief. Een intrigerend zinnetje. Want om welke verhalen het gaat, wordt uit het katebelletje niet duidelijk – waren ze bedoeld voor Greshoffs in 1945 bij Querido in New York verschenen oorlogsbloemlezing van ‘letterkundige bijdragen van schrijvers buiten Nederland’? Van Loon immers was arts en amateur-taalkundige, maar ook schrijver van verhalen in het Leeg Duits.

Dr Lawrence Gwyn van Loon (1903-1982), op 25 augustus 1932 in Aalsmeer getrouwd met de Nederlandse Grietje Prins, had zich niet alleen al voor de oorlog met diverse publicaties geprofileerd als beschrijver van de laatste resten post-koloniaal Nederlands in New York State en New Jersey, maar hij had ook ‘voor myne kyere [kinderen]’, namelijk voor Jantien (‘Tina’) en Jaap (‘Jacob’ of ‘Jake’), begin jaren veertig een aantal korte verhalen geschreven in ‘so gek taal’, in het Leeg Duits. Als jullie dit kunnen lezen, noteert hij, dan zijn jullie de laatste twee op de wereld die dat kunnen. De verhalen zijn bewaard en zelfs opgenomen op de band en wie ze beluistert, kan zich voorstellen waarom Van Loon beschouwd werd als ‘the last real speaker of the dialect’. Naar eigen zeggen had hij Leeg Duits geleerd van zijn grootvader van moederskant, Walter Ferdinando Hill (1856-1925), een onderwijzer die in de Mohawk Valley woonde en werkte. Van Loon was zelf dus geen ‘native speaker’, net zo min als Hill dat waarschijnlijk was, maar hij moet steeds meer gefascineerd geraakt zijn door alles wat met ‘het Nederlandse verleden van de Amerikaanse oostkust’ (Van der Sijs 2009: 45) te maken had. Zijn voorouders

LAWRENCE GWIJM. VAN LOON

"Van"

READING, PA.

Bachelor of Science
University of Pennsylvania

ΣAE

IT HAS been said that doctors know only of medicine and are ignorant in regards to other matters going on in the world. But here is a man who is an exception to that adage. His medical career was preceded by diverse occupations and extensive tours to many foreign ports. Through these adventures he has acquired the ability to write and speak many languages which make him feel at home in any land he may be. His main interest centers about the windmills and tulips of Holland where he spent the past summer, living the life of a true Dutchman.

He is the only member of our class who has incessantly smoked cigars during his four years and enjoyed them without waiting till the Senior year to do so. As a clinical cartoonist and a student he possesses natural ability. His name and many qualities are prophetic of great doings in the future of medicine.

L.G. van Loon

(*The Clinic* 1931, published by the senior class of the Jefferson Medical College, Philadelphia, Pennsylvania).

waren in de zeventiende eeuw vanuit Luik naar Nieuw-Nederland gekomen. Van Loon schreef teksten in pseudo-zeventiende-eeuws Nederlands, die hij als authentieke documenten ter publicatie aanbood en die pas enkele jaren na zijn dood als onecht ontmaskerd zijn.

Hoe dit ook zij, de laatste generatie sprekers die in hun jeugd nog echt Leeg Duits hadden geleerd, werd omstreeks 1860 geboren. In de tijd dat Van Loon zijn taalkundige publicaties voorbereidde, in de jaren dertig, waren er een aantal van hen nog in leven en hij zocht enkele van die laatste ‘native speakers’ op om hun de nodige vragen te stellen. Dat Van Loon zelf vloeiend Leeg Duits kon spreken, is ons door een oorgetuige bij herhaling bevestigd. Maar of zijn versie van de *taol* een correcte afspiegeling is geweest van het in de negentiende eeuw al in hoog tempo afstervende Leeg Duits of eerder een creatieve *imitatio* van eigen hand – hij was beslist een artistiek aangelegd mens –, die vraag laten we hier buiten beschouwing nu het om literair proza gaat. De Amerikaan Van Cleef Bachman, specialist op het gebied van het Leeg Duits en een goede kennis van Van Loon, heeft over diens verhalen opgemerkt: ‘He [Van Loon] took the skeletons of stories which he had heard at one time or another and embroidered on them to create a literary product’; ze vormen de ‘first attempt to use Low Dutch for literary purposes’.

De dood van oom Cornelis

In de jaren zestig bracht Van Loon een beschrijving van het Leeg Duits onder de aandacht die zijn grootvader Walter Hill op basis van gesprekken met [24] regionale informanten-op-leeftijd in het laatste kwart van de negentiende eeuw vervaardigd had. Of dit *Notebook* door Van Loon zelf is geschreven – hij was niet alleen een charmeur, maar ook een behendig mystificator –, is nog niet definitief vastgesteld. Maar op aan het *Notebook* toegevoegde losse bladen vinden we een spannend indianenverhaal dat mogelijk van Van Loons hand is. Het kan zo een scène zijn uit de bekende film *Drums along the Mohawk* uit 1939, waarin acteur Henry Fonda (1905-1982) een achttiende-eeuwse heldenrol speelt in de vrijheidsstrijd tegen perfide Engelsen en bloeddorstige indianen.

We laten nu een fragment uit dit verhaal volgen. Het gaat over de dood van Cornelis, een oom van de verteller. Het is de tijd van de Amerikaanse Onafhankelijkheidsoorlog. De ‘wilden’ overvallen de boerderij van de grootvader van de bejaarde informant-verteller. Voor de begrijpelijkheid van de tekst is het goed om de tekst gewoon hardop te lezen; de spelling is nogal particulier. In sommige zinnen is een Engelse woordvolgorde te herkennen.

De paëdde [paarden] hadde nowleks d’ayste spronge gemawkt bevoar de manne hoard’n het woost gegell van nen pawr munde end ya, dan, daar spronge de welde [indianen] auit hullies schauil plawtse end naw myn oam, dut waz Willem, were hullie ongevier nen honderd, mawr ya, hem oage were groater dan hem raykeneng want Oatie [grootvader] end onckel Bärt zeide lawter dut het waz messkien tien, niet mayr dan twällef – want de welde genge schier nout in groat stucke op die oarlochs rysyes – end anyhow er were welde genoeg dut awls hullie niet’n wäg kwomme waz het op met hullie awllevier. Too Oatie end Willem achter de plawts rawzde daar Cornelis end Bärt were mätte wawge, liepe hullie twie er longes end Bärt pakt’n ’em end smayt hem zellef in de wawge mawr op ’t oambleck dat Cornelis het bynaw rawkt, hoarde’n hullie nen scheut end oam Cornelis stauimeld end viel, rold’n er ayn mawl end toon stel legge. ‘Vawder! Vawder!’ schrayvd Willem, ‘Cornelis ez doat – Cornelis ez doat!’ end hy dayn kwonswys hy er auit de vliegend wawge zou sprengende,

mawr Bärt hiel hem vawst. Awls groatvawder had de span doone stel stawne were hullie oack awlle drie unvermydlik doad end dan, hoo zou het gawne met havisvrouw end dander keyere? Oam Bärt zei lawter dat ayn van de welde geng stel stawne, keniele, end mekke op de vliegend melse [mensen], lost nen scheut end dat rawkt'n Cornelis.

De andere leden van het gezin weten uiteindelijk via een tunnel te ontsnappen en bereiken veilig het plaatsje Johnstown. De moedige Leeg Duitse boerenfamilie is de Indianen dus te slim af geweest, en dat is wellicht wat de auteur ons wilde laten weten.

Tot slot

In Amerikaanse bibliotheken, archieven, en bij gewone mensen op zolder liggen vast nog meer van dit soort gedichten en verhalen. Geïnteresseerde taalkundigen, letterkundigen en historici kunnen er ongetwijfeld hun hart aan ophalen.

Aantekening

Het gedicht van Cuyler bevindt zich in de Collection of the Schenectady County Historical Society. Een kopie van de tekst van de ode aan Westerlo is in het bezit van Dr Stefan Bielinski (Albany). Het materiaal van L.G. van Loon is gedeponerd bij de New York State Historical Association, Cooperstown, NY.

Literatuur

Jac. van Ginneken, 'Oud-Amerikaansch'. *Handboek der Nederlandsche taal*. Deel 1. Nijmegen 1913, 286-295.

Robert A. Naborn, *Eilardus Westerlo (1738-1790). From Colonial Dominee to American Pastor*. Diss. Vrije Universiteit Amsterdam 2011.

Jan Noordegraaf, 'The Dutch Language and Literature in the United States, 1624-1782'. *Four centuries of Dutch-American relations 1609-2009*. Ed. by Hans Krabbendam, Cornelis A. Van Minnen & Giles Scott-Smith. Amsterdam 2009, 166-177.

Jan Noordegraaf, 'Vreemde woorden, valse vrienden. Over het woordenboek van het *Leeg Duits* (Low Dutch)'. *Fons verborum. Feestbundel voor prof. dr. A.M.F.J. (Fons) Moerdijk aangeboden door vrienden en collega's bij zijn afscheid van het Instituut voor Nederlandse Lexicologie*. Onder redactie van Egbert Beijk e.a. Amsterdam 2009, 73-83. <<http://hdl.handle.net/1871/13294>>

Carel de Vos van Steenwijk, *Een grand tour naar de nieuwe republiek: journaal van een reis door Amerika, 1783-1784*. Hilversum 1999.

Nicoline van der Sijs, *Yankees, cookies en dollars. De invloed van het Nederlands op de Noord-Amerikaanse talen*. Amsterdam 2009.